

FASIL

(الفصل)

Mantıkta beş küllî adıyla bilinen
genel kavramlardan biri.

Sözlükte "kesmek, uzaklaştırmak, ayırmak" mânasına gelen **fasıl** (fasl) isim olarak "iki şey arasındaki boşluk veya engel" demektir. Türkçe'de **ayırım** kavramıyla da ifade edilen bir mantık terimi olarak hem bir şeyi diğerinden ayıran herhangi bir niteliği, hem de bu niteliklerin en önemli ve en ayırıcı olanını belirtmek üzere kullanılır; meselâ insanı insan yapan ve sadece ona has olan "konuşma" niteliği gibi. İbn Sînâ faslı bu ikinci anlamda olmak üzere şöyle tarif etmiştir: "Fasıl, bir cinsin altında yer alan tür (nevi) hakkında, 'O şey nedir?' sorusuna verilen cevaptır" (*en-Necât*, s. 16). Bir başka deyişle fasıl varlığa yüklenen ve varlığın özülüyle ilgili bir küllîdir. Daha sonraki İslâm mantıkçıları bu tariftten hareketle faslı, "Bir şeyin hakikatinin ne olduğu sorusuna verilen cevaptır" şeklinde tanımlamışlardır (*et-Ta'rifât*, "faşl" md.). Bu terim günümüz felsefe sözlüklerinde ve mantık kitaplarında daha açık olarak şu şekilde tanımlanır: "Fasıl, aynı cinsin türlerinden birini gösteren ve onu diğer türlerden ayırt eden karakter veya karakterler bütünüdür". Port-Royal mantığının bu konudaki açıklaması ise şöyledir: İki tür olan bir cins düşünelim. Bu türlerden her birinin bağlı bulunduğu cinsten farklı bazı temel özelliklere sahip olması zorunludur. Aksi takdirde cins-tür ayırımı yapılamaz. İşte her türün cinsten farklı olarak ihtiva ettiği birinci temel vasıf fasıldır. Meselâ cever cinsinin cisim ve ruh olmak üzere iki türü vardır. Cismin ihtiva ettiği temel ve ayrı vasıf yayılım (l'etendue), ruhunki ise düşüncedir. Şu halde cismin faslı yayılım, ruhun faslı düşüncedir.

Mantıkta uzak fasıl (el-faslü'l-bâid) ve yakın fasıl (el-faslü'l-karîb) olmak üzere iki çeşit fasıldan söz edilir. Eğer bir temel özellik bir türü yakın cinsindeki ortaklarından ayırt ediyorsa buna yakın fasıl, uzak cinsindeki ortaklarından ayırt ediyorsa buna da uzak fasıl denir. Meselâ "duyuya sahip olma" hayvan için yakın fasıl, insan için uzak fasıldır. İnsanın yakın faslı ise "konuşma"dır. Çünkü "duyuya sahip olma" karakteri hayvanı, yakın cinsi olan "üreyen cisim"deki (el-cismü'n-nâmî) ortaklarının tamamından ayırt

ederken insanı canlılar içinde yer alan bitkilerden ayırt edip diğer hayvan türlerinden ayırmaz. Buna karşılık insanın yakın faslı olan "konuşma" onu yakın cinsindeki bütün ortaklarından ayırt eder. Bu bakımdan karakteristik tanım, diğer bir ifadeyle, tanımı yapılan şeyin özüne ve mahiyetine delâlet etmek üzere "efradını câmi ve ayyârını mâni" bir tanım ancak o şeyin yakın cinsi ve yakın faslı ile yapılabilir.

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "faşl" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "faşl" md.; M. Namık Çankı, *Büyük Felsefe Lûgatı*, İstanbul 1954, I, 598-599 (fasıl); A. Lalande, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris 1976, s. 323-324; Paul Foulquie — R. Saint-Jean, *Dictionnaire de la langue philosophique*, Paris 1969, s. 176-177; Cemil Salîbâ, *el-Mu'cemü'l-felsefî*, "el-Faşl", md.; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş., s. 16-17; Ebû'l-Ferec İbnü't-Tayyib, *Tefstru Kitabi İşâğüci li-Fırfürûs* (nşr. Kwame Gyekye), Beyrut 1986, s. 113-136; Necati Öner, *Klasik Mantık*, Ankara 1974, s. 23-24; Tj. De Boer, "Fasıl", *İA*, IV, 516.

HASAN KÂTİPOĞLU

FASIL

(فصل)

Türk mûsikisinde bir terim.

Mûsiki terimi olarak iki anlama gelen kelime makamlar bütünlüğü içinde belli bir makama ait eserler topluluğunun adıdır. Gerek el yazması gerekse matbu eski güfte mecmualarında eserler, her makama ait müstakil bölümler halinde ve her bölümde de büyük formdan küçüğüne doğru giden bir düzen içerisinde sıralanırdı ki bu bölümlere fasıl adı verilmiştir; rast faslı, süzinak faslı gibi. Ayrıca daha yaygın bir terim olarak fasıl, "hepsi aynı makamda olmak üzere form bakımından büyükten küçüğe ve usul bakımından ağırdan yürüğe doğru sıralanmış eserlerin icra edilmesi suretiyle verilen konser" demektir.

Türk mûsikisinin tarihî gelişimi içerisinde Osmanlı sahasında XIX. yüzyıla kadar icra edilen fasıllar "klasik fasıl" diye adlandırılmıştır. Bir klasik fasılın oluşabilmesi için eserler form bakımından şu şekilde sıralanmalıdır: Taksim, peşrev, kâr, birinci beste, ikinci beste, ağır semâi, yürük semâi, saz semâisi. Esas alınan bu çerçeve bozulmamak şartıyla eser sıralamasında bazı küçük değişiklikler yapılabilir. Meselâ fasılda kâr-ı nâtik veya kârçe de icra edilecekse bun-

lar kârdan hemen sonra yer alır. Ayrıca kârın icra edileceği fasıllarda tek beste okunabilir. Fasılda şarkılar da bulunuyorsa bu eserler usul bakımından ağırdan yürüğe doğru sıralanmış olarak ağır semâi ile yürük semâi arasında icra edilir.

XVIII. yüzyılın önde gelen mûsiki âlimi ve bestekârı Kantemiroğlu (Dimitrios Cantemir) *Kitâbü İlmi'l-mûsiki alâ vecih'l-hurûfât* adlı eserinde faslı "sâzende faslı, hânende faslı, sâzende ve hânende müşterek faslı" olmak üzere üçe ayırmaktadır. Buna göre sâzende faslında sırasıyla taksim, peşrev ve saz semâisi icra edilmektedir. Hânende faslında ise gazel, beste, nakış (ağır semâi), kâr ve yürük semâi formları yer alır. Sâzende ve hânendelerle yapılan müşterek fasılda önce bir sazla taksim yapılır, ardından bir veya iki peşrev çalınır, bunu takiben bir gazel okunduktan sonra beste, ağır semâi, kâr ve yürük semâi okunup bir saz semâisi çalınır, tekrar bir gazel okunarak fasla son verilir. Bunların içinde klasik fasıl anlayışına en uygun olanının müşterek fasıl olduğu görülmektedir. Buradaki müşterek fasılla klasik fasılda ki form sıralamasında bazı farklılıklar bulunsa bile devirlere ve icra edilen meclislere göre birtakım değişikliklerin yapılması tabii karşılanmalıdır. Ayrıca fasıl âhengini uzatmak için bazı formlardan birden fazla eser de bulunabilir. Klasik fasılda eserler ve formlar büyük, ciddi, çok sanatlı, güfte ve beste bakımından klasik devrin özelliklerini yansıtan gerçek kültür müziği ürünleridir. Bundan dolayı fasıllar eğlence müziği olmaktan ziyade kültür ve zevk inceliğiyle idrak edilen bir mahiyet taşırlar.

Gerek Kantemiroğlu'nun eserinde gerekse klasik fasıl anlayışında şarkı formundan hiç söz edilmemiş olması dikkati çeken bir konudur. Bunun sebebi klasik devirde ve klasik fasılda şarkı formunun pek yer almayışındır. Zira bu form daha çok, gelişme gösterdiği XIX. yüzyıldan itibaren fasıllarda yaygın olarak yer almaya başlamıştır. Nitekim Tanzimat öncesi Osmanlı sarayında padişahın önünde yapılan "huzur fasılları"nda şarkı formuna fazlaca iltifat edilmediği ve bu dönemde Tanbûrî Mustafa Çavuş istisna edilirse bestekârların daha ziyade kâr, beste, semâi formlarında eser bestelemeyi tercih ettikleri bilinmektedir.

XIX. yüzyıldan itibaren fasıllarda daha çok yer almaya başlayan şarkı for-

Cumhuriyet devri fasıllarının önemli simalarından bazıları (ayaktakiler, soldan sağa): Kemânî İhsan Bey, kanunî Ahmet Yatman, üdî Mısırlı İbrâhîm, klarnetçi Şeref Özsoy, kemençeci Sotiri; (oturanlar, soldan sağa): Hânende İbrâhîm Efendi, hânende Yahya, hânende Ağyazar, gazel-han Numan İçlises

mu bu yüzyılın ikinci yarısında bilhassa Hacı Ârif Bey ile ön plana çıkınca zaman içinde klasik büyük formlar da ihmal edilmeye başlanmıştır. Bu arada fasıl icrasında ağır usulden yürüğe doğru sıralanan şarkıların ara nağmelerle birbirine bağlanması âdetinin giderek yerleştiği dikkati çekmektedir. Henüz büyük bestekâr ve icracıların yetişmeye devam ettiği bu devirde fasıl eğlence müziğine meyletmekle beraber sanat ve kültür ağırlığını sürdürmekte ve fasıllarda her şeye rağmen beste, semâi gibi formlar icradaki varlıklarını korumaktaydılar. Aslında klasik faslın biraz değişik bir şekli olan bu tür fasıllarda icra edilecek şarkılar ayrı bir tavır özelliği gösteren ve "fasıl şarkısı" adıyla anılan, akıcı, birlikte ve kolayca okunmaya uygun sanat özellikleri taşıyan eserlerdir. Bu alanın en seçkin örneklerini son devirde Bimen Şen ve Selânikli Ahmed Efendi gibi bestekârlar vermiştir.

II. Meşrutiyet'ten ve özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren Türk müzikisi eserlerinin daha çok içkili gazino programlarında icra edilir duruma gelmesiyle fasıl tamamen bir eğlence aracı, hatta içki içmenin vazgeçilmez şartı olarak telakki edilmeye başlanmış, ciddi hüviyetinden uzaklaştırılarak Türk müzikisinin itham edilmesine sebep olacak bir unsur haline getirilmiştir. Ancak 1960'lı yıllara kadar eski hânende ve sâzendelerin bir kısmı henüz hayatta olduğu için istenilen seviyede olmasa bile bazı gazinolarda beste ve yürük semâi gibi klasik formların da yer aldığı fasıllara rastlanmakta, radyolarda da nisbeten sevi-

yeli fasıl örnekleri verilmekteydi. 1960'lardan itibaren ise ülke genelinde birçok sanat dalında başlayan yozlaşmadan Türk müzikisi ve dolayısıyla fasıl da olumsuz yönde etkilenmiştir.

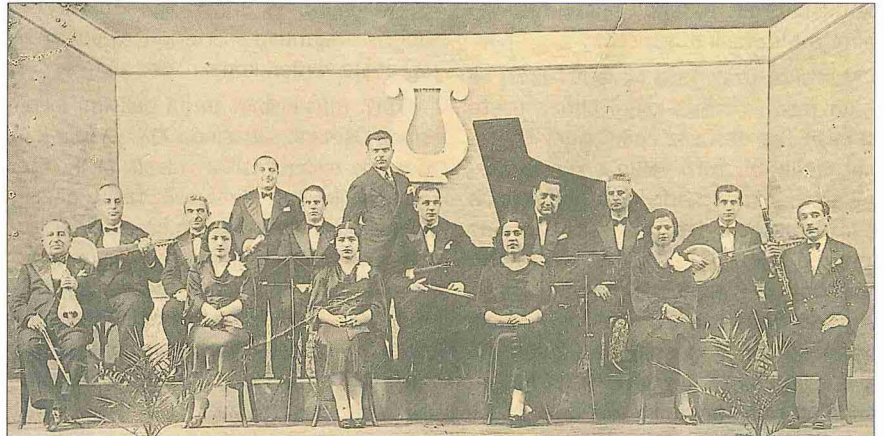
Günümüzde kâr, beste, semâi gibi büyük formlar terk edilmiş olup sadece usulleri ağırdan yürüğe doğru sıralanan şarkıların ara nağmelerle birbirine bağlanması suretiyle fasıl icra edilmektedir. Bu icralarda faslın orta yerinde bir saz tarafından taksim yapılmakta, sonunda da bazan bir saz semâisi, bazan longa, sirto veya bir oyun havası çalınarak fasıl sona ermektedir. Genellikle rastgele seçilmiş günlük piyasa şarkılarından meydana gelen bu fasılların özel bir adı olmamakla beraber bunlara "piyasa faslı" denilebilir. Bu fasılların klasik fasla bir ilgisi olmadığı gibi XIX. yüzyıldaki şarkı fasılları ile de ilgisi yoktur. Bu arada sayıları çok az olmakla birlikte halen fasıl geleneği ve repertuarı çerçevesinde fasıl icra eden toplulukların bulunduğu da zikredilmelidir.

Fasıl Heyeti. Faslı icra eden topluluğa "fasıl heyeti" denir. Faslı defle usul vurmak suretiyle serhânende yönetir. Daha çok kapalı mekânlarda icra edilen fasıl "meydan faslı" adı altında açık alanlarda, saray düğünleri ve şenliklerinde de icra edilmiştir. Osmanlı döneminde gerek sarayda gerekse saray dışında kalabalık bir ses ve saz kadrosundan meydana gelen ve "küme faslı" diye anılan fasıl heyetleri mevcuttu. Küme faslında

icra şekli, hânende ve sâzendelerin deflerle vurulan ritim tempoları içinde kalması ile sağlanan çalış ve söyleyiş beraberliğidir. Hiçbir dinamik nüans anlayışının söz konusu olmadığı bu topluluklardaki sâzende sayısında devirlere göre değişiklikler göze çarpmaktadır. Meselâ IV. Murad zamanında bir küme faslında on iki sanatkârın yer aldığı, III. Selim döneminde yapılan fasıllarda heyette elli altmış kişinin bulunduğu, II. Mahmud devrinde ise fasıl heyetinde on yedi kişinin mevcut olduğu bilinmektedir. Ayrıca III. Ahmed'in şehzadelerinin sünnet düğünü münasebetiyle tertip edilen fasla bestekâr Enfi Hasan Ağa idaresinde 80-100 civarında sanatkâr katılmıştır. Saz çeşidi bakımından hayli zengin olan bu topluluklar icralarını uzun müddet sürdürmüşler ve Osmanlılar'ın son döneminde yerlerini başka programlara terketmişlerdir. Küme fasılları Cumhuriyet'ten sonra açılan İstanbul Radyosu ile 1938'de hizmete giren Ankara Radyosu'nda haftalık veya on beş günlük programlar halinde bir süre devam ettirilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren şarkıya verilen önem sonucunda bu formun gittikçe rağbet kazanmasıyla repertuarını bu tür eserlerden oluşturan ve adına "ince saz" denilen müzik topluluklarının icraları dikkati çeker. Küme fasılları kadar kalabalık ses ve saz topluluklarından meydana gelmeyen ince saz toplulukları eser sıralamasında bü-

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ünlü hânende ve sâzendelerin yer aldığı bir fasıl topluluğu (soldan sağa): Kemençeci Aleko Bacanos, üdî Mısırlı İbrâhîm, hânende Ağyazar, üdî Yorgo Bacanos, hânende Mustafa Çağlar, kemânî Sadî İşılay, kemânî Cevdet Çağla, hânende Hamit Dikses, hânende Yahya, üdî Cemal Cünbûs, klarnetçi Şeref Özsoy (hanımlar tesbit edilemedi) (Nurettin Çelik fotoğraf arşivi)

yük formlara çok az yer verirlerdi. Bunlar başta ağır aksak usulü olmak üzere küçük usullerle bestelenmiş şarkıları icra ederlerdi. Bu icralarda da eserler birbirine ara nağmelerle bağlanırdı.

Yine bu devirde Batı müzikisinin sarayda ilgi görmeye başladığı dönemlerde kurulan Muzika-i Hümayun'un şubeleri arasında bir de fasıl takımı yer almıştır. "Fasl-ı atık" ve "fasl-ı cedid" adlarıyla ikiye ayrılan bu toplulukta fasl-ı atık daha çok klasik yapıdan ayrılmayan bir yol takip ederken fasl-ı cedidde repertuvar genellikle armonize edilmiş şarkılar ve fantazi eserlerden oluşmaktaydı. Saraydaki fasıl topluluğu Cumhuriyet'in ilânından sonra Riyâseticumhur Müsiki Heyeti adıyla bir müddet icralarını sürdürmüştür.

Osmanlı devrinde ayrıca çoğu halk zevkinden kaynaklanan eserlerin özel bir üslup içerisinde derlenip sunulduğu "kaba saz takımları" vardı. Bu takımlar "köçekçe" ve "tavşanca" adı verilen müzik formlarını icra eder, oyun havaları çalarlardı. "Oyun koldaşı" da denen kaba saz takımlarının sazları bir veya iki lavta, bir kemençe, bazan bir zurna, bir def veya nakkâreden ibaretti. Bu takımlarda eserler ana melodik tema üzerinde birtakım improvize nağmelerle icra edilirdi.

Öte yandan 1940'lı yıllardan başlayarak radyolarda kurulan erkekler faslı, kadınlar faslı, karma fasıl toplulukları klasik tarzda olmasa bile yine de seviyeli fasıl örneklerinin sunulduğu heyetler olarak kabul edilmelidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kantemiroğlu, *İlmü'l-müsikî*, I, 186-187; Mahmud Ragıp Gazimihal, *Türk Askert Müzikaları Tarihi*, İstanbul 1955, s. 98-103; a.mlf., *Musiki Sözlüğü*, İstanbul 1961, s. 91-92; Kâzım Uz, *Musiki İstîlâhatı* (nşr. Gültekin Oransay), Ankara 1964, s. 24.

İSMAİL HAKKI ÖZKAN

FÂSILA

(الفاصلة)

Kıraat ilminde,
edebiyatta ve müzikide
kullanılan bir terim.

Arapça *fasl* kökünden türeyen ve çoğulu *fevâsıl* olan kelime sözlükte "ara, aralık, ayıran şey, bölme" gibi anlamlara gelmektedir. Matematikte ve yazıda

kullanılan tire işaretiyle (-) namaz tesbihinde otuz üçlü birimlerin arasını ayıran nişanelere de Arapça'da fâsıla denilir. Bir görüşe göre terimin kaynağı Kur'an'da geçen "fussilet" (Fussilet 41/3), "fassalnâhu" ve "mufasssalât" (el-A'râf 7/52, 133) kelimeleridir (Zerkeşi, I, 54; Muhammed el-Hasnâvî, s. 25).

Kur'an âyetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayırdığı için "fâsıla", son harfine de "el-harfü'l-fâsıla" adı verilmiştir; bazı âlimlere göre ise fâsıladan maksat kelimenin tamamı değil sadece son harfidir (Rummânî, s. 89; Muhammed el-Hasnâvî, s. 26). Kur'ânî bir terim olarak fâsılayı ilk defa Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *Kitâbü Sîbeveyhi* adlı eserinde (II, 289) kullandığı görülmektedir. Sîbeveyhi'nin, eserini hocası Halîl b. Ahmed'in ders notlarını derleyerek meydana getirdiği (krş. İbnü'l-Kiftî, II, 347) ve Halîl b. Ahmed'in de gramer, sözlük, müzik, aruz ve Kur'an'ın i'râbı, harekelenmesi gibi konulara birçok katkıda bulunduğu göz önüne alınırsa fâsılayı da Kur'ânî anlamda bir terim niteliğiyle ilk defa onun kullanmış olduğu düşünülebilir.

Kıraat ilmindeki fâsıla özetle, "noktalama işaretlerinin bulunmadığı mushaf-lar okunurken durulması gereken yerleri, yani cümlelerin başlangıçlarını ve sonlarını göstermek üzere yapılmış bir düzenleme" olarak tanımlanabilir. Bu düzenleme gerçekleştirilirken mesele, basit bir dil bilgisi olayı şeklinde ele alınıp meselâ Kitâb-ı Mukaddes'te olduğu gibi her cümlelerin başına konulan "ve" edatı ile değil şiirdeki kafiye ve nesirdeki seci gibi bir edebî sanat metodu ile çözümlenmiştir. Bunun için âyetlerin sonuna gelen kelimeler kafiye gibi revî harfleriyle bitirilmiş, böylece kıraate mükemmel bir âhenk kazandırılmıştır. Ayrıca kafiye ve secideki zorlamalar olmadan fâsılalar yumuşaklıkla ve kendi tabii güzelliğiyle sıralanmış, herhangi bir anlam kaymasına da yol açılmamıştır.

Bir âyetin nerede başlayıp nerede bittiğinin, diğer bir ifadeyle hangi kelime veya harfin fâsıla olduğunun nasıl bilinebileceği konusunda kaynakların Ca'berî'nin açıklamalarına itibar ettiği görülmektedir. Ona göre fâsılayı bilmenin biri tevkîfî, diğeri kıyasî olmak üzere iki yolu vardır (Süyûtî, III, 290-291). Birin-

cisinde Hz. Peygamber'in fiilî sünneti esas alınır. Eğer rivayetlerden, onun Kur'an-ı Kerim'i okurken her defasında aynı kelime üzerinde durduğu anlaşıyorsa o kelimenin fâsıla olduğuna hükmedilir; eğer aynı kelime üzerinde bazan durduğu, bazan da durmayıp geçtiği anlaşıyorsa bu durumda fâsılayı bilmenin yolu kıyas ve ictihada başurmaktır.

Bir sürenin fâsılası tek bir harf olabileceği gibi daha fazla da olabilir. Mesele üç âyetten meydana gelen ve Kur'an-ı Kerim'in en kısa süresi olan Kevser sûresinin fâsılası râ harfidir; 286 âyetten meydana gelen Bakara sûresi Kur'an'ın en uzun süresidir ve fâsılası mim, nûn, bâ, râ, kâf ve lâm harfleridir. Muhammed el-Hasnâvî'nin tesbitine göre Kur'an'daki fâsılların sayı bakımından harflere göre dağılımı şöyledir: Nûn 3152, mim 742, râ 710, dal 308, yâ (harf-i med) 245, bâ 221, lâm 211, he 129, yâ 92, kâf 67, te 45, ayn 33, fâ 21, cim 20, tâ 19, ze 17, zâ 17, sîn 14, sâd 10, kâf 9, sâ 6, hâ 5, dad 4, şin 3, vav 3, zâl 2, gayn 1 (el-Fâsıla fi'l-Kur'ân, s. 296). Yine aynı müellifin tesbitine göre hı harfinde fâsıla yoktur ve 465 fâsılayı esmâ-i hüsnâ teşkil etmektedir (a.e., s. 313). Fâsılların çoğunu tilâvete güzellik katan, ses zenginliğine sahip ve terennüme imkân veren gunneli harflerle (nûn, mim) med (vav, yâ, elif) ve lîn harfleri (vav, yâ) veya bunlara bitişik olanlar meydana getirmektedir.

İslâm âlimleri kıraat ilmindeki fâsılanın Allah'ın kitabına mahsus olduğu, bu bakımdan kafiye ve seci ile karıştırılmaması gerektiği görüşündedir. Çünkü kafiye şiirde bulunur; Kur'an ise şiir tarzında indirilmemiştir: "Biz ona şiir öğretmedik" (Yâsîn 36/69); "O bir şairin sözü değildir" (el-Hâkka 69/41; ayrıca bk. el-Enbiyâ 21/5; es-Sâffât 37/36; et-Tûr 52/30). Seci belâgatta kusur sayılır; çünkü burada asıl olan kelimeler arasındaki armonidir, mâna ona uyar. Ayrıca seci ve kafiye bir zorlamayı gerektirdiği için, şekil ve ses bakımından birbirine uygun kelimelerin seçimi sırasında ortaya mânaca yanlış anlamalara sebebiyet verecek farklılıklar çıkabilmektedir. Halbuki fâsılada durum böyle değildir; burada anlam birinci planda tutulmuştur ve armoni tabii güzelliğiyle kendiliğinden gelir. Fâsılların meydana ge-